

■ Doç. Dr. Şafak Evran TOPUZKANAMIŞ* ■

KURUCU İKTİDAR VE KADIN

CONSTITUENT POWER AND WOMAN

ÖZET

Anayasacılık tarihinde kurucu iktidarların kurucu babalara ait olduğu görülmektedir. Kurucu anneler ise gerekli hallerde ve kurucu babaların varlık sebebine bağlı olarak kurucu iktidarda sınırlı şekilde yer alabilmektedir. Toplum sözleşmesi teorileri de bu yapıyı destekler niteliktedir. Kurucu iktidar, dışarıda bıraktıkları ve tanımladıklarıyla kendini inşa etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurucu iktidar, Sözleşme, Kadın, Kurucu Anneler, Kurucu Babalar.

ABSTRACT

In the history of constitutionalism, it is observed that constituent powers belong to the founding fathers. The founding mothers, on the other hand, can participate in the constituent power in a limited capacity, only when necessary and depending on the reasons for the existence of the founding fathers. Social contract theories also support this structure. Constituent power constructs itself by defining and excluding others.

Keywords: Constituent power, Contract, Woman, Founding Mothers, Founding Fathers.

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 29.09.2024 Kabul Tarihi: 11.12.2024

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1461-3812>

Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı,
safak.evran@deu.edu.tr

Giriş

Eril iktidar, çoğunlukla erkeklerden oluşsa da sadece erkekleri kapsamamaktadır. Çünkü eril iktidarın “makbul” söylemini kabul eden cinsiyet, cinsel yönelim ve kimlikler “ayırt edilmeksizin” var olabilir veya ilgili söylemi reddeden yine “ayırt edilmeksizin” görmezden gelinebilir. Çünkü “meşru” iktidar, sadece kendi meşruiyetini kabul eden kimlikleri meşru kılabilir.

Siyasi iktidar sahiplerinin bahsedilen bu niteliği ile asli kurucu iktidarlar da benzerlik göstermektedir. Hatta anayasaların varlık nedenini temellendirirken başvuru toplu sözleşmesi kuramlarının yaratıcıları ve bu retoriğin sahipleri de benzerdir. Aynı hat üzerinde devam eden bu aktarım elbette anayasal metinlerde ve Anayasa Mahkemesi kararlarında da görülmektedir. Kadınlar ise tüm bu süreçlerde siyasi iktidar ve kurucu iktidar kalıplarından dışlanabilmektedir veya “makbul” sıfatlarla veya söylemlerle yeniden tanımlanmaktadır.

Bu nedenle çalışmada, öncelikle toplu sözleşmesi kuramlarında kadının yeri, kurucu babalığın ne anlama geldiği; kurucu babaların, kurucu anneliği nasıl tanımladığı ve kadının ailede, kamusal alanda ve anayasa yapımında nasıl bir role sahip olduğu ele alınmaya çalışılacaktır.

I. Toplum Sözleşmesinde “Kadın”

A. Cinsel Sözleşme ve Toplum Sözleşmesi Arasında

Uygarlık tarihine bakıldığında yöneticilerin çok önemli bir kısmının beyaz, zengin, aristokrat hatta çoğunlukla yaş almış erkeklerden oluştuğu görülmektedir. İktidar profili bu şekilde biçimlenirken; anayasaları yapan kadrolar da “cebbar” sıfatıyla nitelendirilebileceğimiz “erkekler”den oluşmaktaydı. “Cebbar”, hem zorlayıcı, cebretme gücüne sahip olan hem de açık göz anlamında kullanılan bir kelime olması nedeniyle tam da uygarlık tarihinin baskın iktidar sahibini ve “kurucu babaları”nı genel hatlarıyla ifade etmek için kullanılabilir. Asli kurucu iktidarlara, bilindik “hukuk dışı” ve “sınırsız” sıfatları dışında başka-

ca sıfatlarla yaklaşmak gerekebilmektedir. Bu anlamda “cebbar” kurucu iktidar kadrolarına, muhalif veya muhtelif iktidarlara eritme ve onları bertaraf etme çabaları nedeniyle atik ve cevval kadrolar da demek mümkündür. Buradaki “erkek” elbette sadece bir cinsiyet değil; biçimlenen/biçimlendirilen, sahiplenen/sahiplendirilen, güçlenen/güçlendirilen bir toplumsal cinsiyet modeli ya da kimlik kalıbıydı. Bu yüzden birçok erkek, bu “erkek”ler içinde yer alamadı. Bu iktidar, farklı yönelim ve tercihleri biçimlendiren; gerekli olanları dahil eden veya yok sayan bir modeldi. İktidarı sahiplenen, taşıyan ve onun simgesi olan bu tip “erkeklik” dışında kalanlar; “yönetilebilir” olmaya adaydır.

Cinsiyet çalışmalarının antropolojik kökenlerine bakıldığında ya erkek antropologlarla biçimlenen bir literatürden bahsedilmektedir veyahut ilgili topluluğun ya da kabilenin erkek üyelerinden hareketle analizlerin yapılması eleştiri konusudur¹. Ayrıca sahip olduğumuz uygarlığın en ileri düzey ve gelişmiş olduğundan hareketle, ilkel olarak adlandırılan yapıların benzerliğinden ya da tam zıddından yola çıkılarak değerlendirmeler yapılmaktadır. Ancak Batı modeline babalık hukuku hükmettiği için bunun sonucu olarak “vahşi halkların” tamamen zıt bir yapıda yaşadıkları yargısına ulaşılır². Bu yüzden eski çağlarda, anaerkillik söyleminin hakim olduğu savı ileri sürülür³. Ancak Levi-Strauss’a göre analık hukukuna dayalı rejimde de babalık hukukuna dayalı rejimde de otorite, erkeklerin elindedir. Tek fark, otoritenin bir durumda annelerin erkek kardeşlerine diğer durumda ise kocalarına ait olmasıdır⁴. Kadın, toplumun genelini etkileyecek alanlarda aktif olarak yer alamaz. Örneğin kabile toplantılarına katılamaz, deniz seferlerine ya da avcılığa çıka-

¹ Ruby Rohrlich-Leavitt / Barbara Sykes / Elizabeth Weatherford, “Aborijin Kadın: Eril ve Dişil Antropolojik Perspektifler”, (Çeviri: Bürge Abiral), Haz. Rayna R. Reiter, Dipnot Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2016, s. 119-120.

² Claude Levi-Strauss, Hepimiz Yamyamız, Çeviren: Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul 2014, s. 131-132.

³ Tartışma için bkz. Levi-Strauss, s. 131-132.

⁴ Levi-Strauss, s. 132.

maz, festivallere veya törensel ayinlere dair konuşamaz; ana soyluluğu benimsemiş bu toplumlarda “dayı” figürü kocanın yerini alırken, kadının toplum içindeki yeri değişmemiştir⁵.

Akal’a göre erkekler için “yasaklanmış” ve “yasaklanmamış” kadın kategorileri mevcuttur. Başka bir anlatımla “alınabilir” veya “verilebilir” kadın kategorileri oluşmuştur. Kadınların değiş-tokuş aracına dönüşmesi, kadın üzerindeki erkek hakimiyetini ortaya koymaktadır. Toplum içindeki bu farklılaşma, toplumdaki yöneten ve yönetilen ayrımını ortaya koymuştur⁶.

Bu tip erkekliğin içinde yer alabilecek kadınlık eğer benzer anlayışta ise ittifak edilebilir ve makbul görülebilirdi. Toplum sözleşmeleri de ittifaklarla büyümekte ve gelişmekteydi. Çünkü her türlü ittifakta diğerlerini bertaraf etme ve bir olma duygusu hakimdi. Bu nedenle kurucu iktidarlar yapıları gereği benzer kalıplarla yol aldı. Pateman’ın da belirttiği gibi her türlü hikaye anlatımı, insanların kendilerini ve toplumsal dünyalarını anlamlandırabilmek için tuttıkları bir yoldur⁷ ve sözleşme teorisinde evrensel özgürlük daima bir hipotezdir, hikayedir, siyasi bir kurgudur⁸.

Toplum sözleşmesi teorisyenlerin bakıldığında örneğin Hobbes, Leviathan eserinde şöyle der: “İnsanlar doğuştan eşittir. Doğa, insanları bedensel ve zihinsel yetenekler bakımından öyle eşit yaratmıştır ki, bazen bir başkasına göre bedence çok daha güçlü veya daha çabuk düşünebilen birisi bulunsa bile, her şey göz önüne alındığında, iki insan arasındaki fark, bunlardan birinin diğerinde bulunmayan bir üstünlüğe sahip olduğunu iddia etmesine yetecek kadar fazla değildir. Çünkü, bedensel güç bakımından, en zayıf olan kişi, ya gizli bir düzenle ya da ken-

⁵ Tartışmalar için bkz. Rukiye Akkaya Kia, “Hukukun Kadına Bakışı: Ergen ve Eşit Olamama Hali”, Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: XIII, S. 1-2 (2009), s. 94.

⁶ Cemal Bali Akal, İktidarın Üç Yüzü, Dost Kitabevi, 2.Baskı, Ankara 2003, s. 214.

⁷ Carole Pateman, Cinsel Sözleşme, Çeviren: Zeynep Alpar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2017, s. 15.

⁸ Pateman, s. 25.

disi ile aynı tehlike altında olan başkalarıyla birleşerek, en güçlü kişiyi öldürmeye yetecek kadar güçlüdür⁹.” Hobbes, bir anlamda zayıf olanın güçlü olanla birleşmesinin, zayıfın da güçlüyle eşit olabileceğine dair bir ihtimali içerdiğini ifade eder. Ancak gücün topyekun, kademeli ve sistematik görüldüğü ve fiziksel gücü aşan hallerinde, eşitlik ihtimali bir muammaya dönüşebilecektir.

Ayrıca Hobbes, çocuk bakımına ilişkin değerlendirmelerde bulunurken mikro iktidar üzerinden makro iktidarı tasvir eder. Çocuk üzerindeki hakimiyet anne ve babaya eşit ölçüde ait olmalıdır ancak çocuğun her ikisine de eşit ölçüde tabi olması ise imkansızdır; çünkü hiç kimse “iki efendi”ye itaat edemez. Hobbes’a göre bazıları, “daha mü-kemmel cins olarak” sadece erkeğe hakimiyet atfetse de burada yanılırlar¹⁰. Çünkü, “erkek ve kadın arasında hakkın kavgasız belirlenebilmesi-ne yetecek kadar fazla bir güç farkı yoktur. Devletlerde, bu anlaşmazlık medeni hukukla çözülür ve genellikle fakat her zaman değil, karar babanın lehinedir; çünkü devletlerin çoğu analar değil babalar tarafından kurulmuştur¹¹”. İşte burada eşitlik ihtimali son bulur çünkü artık güçlerin eşitlenebilmesi mümkün değildir. Nihayetinde “babalar”, devletleri kuracaktır.

Locke’da ise babalar hem yasa koyucu hem de yöneticidir. Bir yandan doğa yasası uyarınca o yasaya karşı işlenen suçları cezalandırma yetkisine sahip olan baba, yasayı ihlal eden çocuklarını yetişkin de olsa cezalandırabilmektedir. Diğer yandan ise babalar; çocuklarının mül-

⁹ Thomas Hobbes, Leviathan, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 92.

¹⁰ Hobbes, s. 148.

¹¹ Hobbes, s. 148. Hobbes’a göre sözleşme yoksa hakimiyet annededir ve bu iddiasını biyolojik önermeyle tamamlar. “Evlilik yasalarının olmadığı basit doğa durumunda, ana tarafından belirtilmedikçe, babanın kim olduğu bilinemez ve dolayısıyla çocuk üzerindeki hakimiyet hakkı onun iradesine bağlıdır ve bu nedenle ona aittir. Yine, onu isterse besleyebileceği isterse terk edebileceği için, çocuk ilk başta anaya bağımlı olduğuna göre; eğer beslerse, çocuk hayatını anaya borçlu olur ve bu nedenle ona itaat etmekle yükümlüdür ve dolayısıyla onun üzerindeki hakimiyet anaya aittir.” Hobbes, s. 149. “Bakım, besleme/ beslenme ve itaat ilişkisi üzerinden anne ve çocuk ilişkisi belirginleşir. Biyolojik olarak anne olmak yeterli değildir. Örneğin anne çocuğu terk eder ve onu bir başkası bulup beslerse, çocuk üzerindeki hakimiyet onu besleyen kişiye ait olur. Çocuk onu koruyan kişiye itaat etmek zorundadır; çünkü, hayatın korunması amaç olduğundan ve bundan dolayı bir kimse başka bir kimseye bağlandığından ötürü, herkes, kendisini korumak veya mahvetmek gücüne sahip olana itaat borcu altındadır”. Hobbes, s. 149.

kiyetini ve çıkarlarını korumaktadır, bu nedenle çocukların babalarına itaat etmesi kolaylaşmaktadır¹². Bu noktada Locke'un doğadaki ataerkil gücü kabul ettiği ileri sürülebilmektedir¹³. Ayrıca Locke'a göre evlilik sözleşmeleri, değiştirilemez nitelikte değildir; sonsuza kadar sürdürülme zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak evlilik sözleşmesinde görüş ayrılıkları olursa bu konuda yetkili, "doğal olarak daha yetenekli ve daha güçlü olan erkeğe ait olacaktır"¹⁴. Locke, mutlak monarşiyi sınırlandırmak amacıyla evlilik içinde kadına haklar tanımaktadır ve kocanın, karısı üzerinde siyasi iktidara sahip olmadığını savunmaktadır¹⁵. Ancak Locke, "Hükümet Üstüne İkinci Tez" isimli eserinde doğa durumunda bireylerin doğuştan bazı doğal haklara sahip olarak eşit ve özgür şekilde bir yaşam sürdürdüğünü belirtirken¹⁶; doğa durumunda kadınların kocalarına tabi olması ve evlilik içinde son kararların daha yetenekli ve güçlü olan kocaya ait olmasını ileri sürmesi nedeniyle patriyarkalizmi tümüyle reddetmediği ileri sürülmektedir¹⁷.

Rousseau'da ise kadınlar daha çok evi beklemekte; erkekler ise ortak geçim kaynaklarının peşinde koşmaktadır¹⁸. Ayrıca Rousseau; kadın ve erkek arasındaki farklara değinirken özellikle kadına dair her şey olumsuzdur; olumlu olan tek özelliği ise güzelliğidir¹⁹.

¹² John Locke, Hükümet Üstüne Bir Tez, çev. Aysel Doğan, İlya Yayınları, İzmir 2010, s. 105-110. Değerlendirme için bkz. Demir, s. 109. "Kim, kimi yönetir?", sorusunun psikanalitik versiyonu: Kim babanın temsilcisidir? Diye sorarken siyaset bilimi, "Kim, Tanrı'nın temsilcisidir?" diye sorar. Başka bir düzlemde aynı cevap aranmaktadır. Akal, s. 289.

¹³ Locke, s. 109. Değerlendirme için bkz. Nazlı Hilal Demir, Feminist Perspektiften Düşünce Tarihinin Köşe Taşları ve İdeal Bir Hukuk Arayışı, On iki Levha Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 109.

¹⁴ Locke, s. 82. Özel alanı ve bireyin haklarını devletin müdahalelerine karşı koruma isteği Locke'da aile kurumunu önemli hale getirmektedir, Locke, özel alan üzerinde siyasal gücü sınırlandırmak istemektedir. "Evlilik içerisinde karı-koca ve baba-çocuk arasındaki iktidarın siyasal iktidarla karıştırılmaması gerektiğini ileri sürmesi de aynı nedenden kaynaklanmaktadır: Mutlak monarşiyi yıkarak, özel alandan siyasal iktidarı uzaklaştırmak." Demir, s. 117.

¹⁵ Demir, s. 124.

¹⁶ Locke, s. 4-13.

¹⁷ Demir, s. 124.

¹⁸ J.J. Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul 2010, s. 137-140.

¹⁹ Değerlendirme için bkz. Demir, s. 137.

B. Sözleşmelere İlişkin Temel Eleştiriler

Birlikte yaşamının meşruiyet temellendirmesini yapmaya çalışan toplum sözleşmesi teorileri, asıl iktidar kaynağından bahsetmeyip onu peçeleyebilmektedir. Pateman'a göre toplum sözleşmesi sıkça ele alınmaktadır ancak cinsel sözleşme hakkında "derin bir sessizlik" hüküm sürmektedir çünkü en mahrem, kilit mikro iktidar biçiminin nüvesi cinsel sözleşmesi ile belirlenmektedir²⁰: Cinsellik de bu sözleşmenin bir konusudur ancak buradaki ana hat, en belirgin cinsel rollerin trampa-sıdır. Sözleşmede erkeğin verdiği ekonomik destek ve korumaya karşılık; kadının verdiği, her alanda tabiiyet, cinsel hizmet ve ev içi ücretsiz emektir. Pateman'a göre bu inşa, eril politik yaratıcılığa dönüştürmenin hikayesidir²¹. İlk sözleşmenin yapımında, erkeklerin kadınlara egemen olması ve erkeklerin kadınlar üzerinde eşit cinsel erişime sahip olması söz konusudur. Erkeklerin özgürlüğü ve kadınların tabiiyeti ilk sözleşmeyle kurulur²². "Yasanın belirşi, cinsel ve dinsel unsurlar taşıyan siyasi iktidar olgusunun ve siyasi iktidar farklılaşmasının ortaya çıkmasıdır. Toplumun başlangıcı, kadınların erkekler arası bir değiş-tokuş aracına dönüştürülmesine denk düştüğüne göre bu toplumun siyaseti öncelikle kadının bir araç olarak kullanılmasıdır²³."

Pateman'a göre "toplumsal sözleşme bir özgürlük hikayesi; cinsellik sözleşmesi bir tabiiyet hikayesidir. İlk sözleşme hem özgürlüğü hem tabiiyeti kurar. Erkeklerin özgürlüğü ve kadınların tabiiyeti ilk sözleşmeyle kurulur ve sivil özgürlüğün karakteri, hikayenin erkeklerin kadınlar üstündeki ataerki hakkının sözleşmeyle nasıl kurulduğunu ortaya koyan kayıp parçası olmadan anlaşılamaz²⁴". Ancak toplum sözleşmesi teorilerinde birçok eleştirilecek nokta varken cinsellik sözleşmesinin "tabi-

²⁰ Pateman, s. 15.

²¹ Pateman, s. 159. "Sözleşme teorisyenleri modern sivil boyun eğişi meşrulaştırmışlardır." Pateman, s. 69. "İlk sözleşme, sadece bir hikayedir, bir siyasi kurgudur ama bu hikayenin icadı siyasi dünyaya çok mühim bir müdahaleydi eğer bu kurgu etkisiz kılınacaksa siyasi köken hikayelerinin yaptığı büyüünün bozulması gereklidir." Pateman, s. 325.

²² Pateman, s. 17.

²³ Aka, s. 288.

²⁴ Pateman, s. 17.

iyet”; toplum sözleşmesinin” bir “özgürlük” hikayesinden bahsettiğine odaklanılması ve cinsellik sözleşmesinin asıl sözleşme olarak dikkate alınmasının vurgulanması; toplum sözleşmesinin zayıf taraflarına ilişkin tartışmaları gölgeleyebilecektir. Hatta “cinsel sözleşme” karşısında “toplum sözleşmesi” daha dikkate alınır ve görece “daha iyi” bir konum kazanabilir. Çünkü toplum sözleşmesi, yazılmıştır ve şeffaftır. Ancak cinsel sözleşme yazılmayı bırakınız, konuşulmaz; bu nedenle arka planda ilerler ve şeffaflıktan uzaktır. Bu yüzden daha belirleyicidir ve tartışmaya kapalıdır. Ancak şunu da hatırlamak gerekir ki eril bir girişim olan toplum sözleşmesi, kapitalist sivil toplumun patriarşik temellendirmesidir ve cinsel sözleşme diğer sözleşmelere sırayet etmektedir²⁵.

Bir diğer eleştiri; toplum sözleşmesi teorilerinde, kadınların “doğal” bir özgürlüğünün olmamasıdır. Erkekler bir sözleşme yapmak için gerekli özelliklere sahiptir ve bunların en önemlisi mülkiyet sahibi olmaktır. Toplum sözleşmesi ile devlet kurulduktan sonra doğa durumundaki özgür ve erkekle eşit olan kadının evlilik sözleşmesiyle bu statüsü ortadan kalkmaktadır²⁶. Başka bir deyişle; doğa durumunda toplumsal sözleşme ile kendisini yönetmek üzere hak ve özgürlüklerini egemene devreden bireylerden bahsedilirken devlet kurulduktan sonra evlilik sözleşmesi ile kendisini yönetmek üzere haklarından vazgeçen kadından bahsedilmektedir²⁷.

Toplum sözleşmeleri; kurucu iktidarın gücünü erkekler üzerinden pekiştirirken ve erkekler tarafından yazılırken kadınların “birlikte yaşam” teorileri/niyetleri/ütopyaları ise görmezden gelinabiliyordu. Örneğin 1666 yılında yazılan ve “feminist bir ütopya” olarak anılan Margaret Lucas Cavendish’in, “The Blazing World” kitabı, “Yeni Kristal Dünya” ismiyle Türkçeye çevrilmiştir. Cavendish, kitabına şu şekilde başlamaktadır: “Son derece asil, şanlı ve faziletli prenses, Newcastle Düşesi Margaret Lucas Cavendish ...”. Ardından önsözde şöylesi bir itiraf ve iç sesle

²⁵ S. Thompson, S., Hayes/ D. L., Newman et al. “The Sexual Contract 30 Years on: A Conversation with Carole Pateman”. *Fem Leg Stud* 26, s. 93.

²⁶ Demir, s. 97.

²⁷ Demir, s. 98.

devam eder: “...Bütün kalbimle dilerim ki bu hikaye asil kadın arkadaşlarım arasında paylaşılsın o zaman kendimi başarılı sayarım. Kazancıma gelince Asil Lordum ve kocamın kayıplarını telafi edecek kadarından fazlasını istemem. Beşinci Henry veya İkinci Charles olmasam da Birinci Margaret olmaya çalışabilirim. İskender veya Sezar gibi büyük bir fatih olacak gücüm ve imkânım olmayabilir, ancak bu dünyanın sahibi olamayacağım için kendi dünyamı var ettim. Bu yüzden inanıyorum, en azından umuyorum ki, bu dünyamı kimse kıskanmayacaktır²⁸.”

Margaret Cavendish, “Newcastle’ın ilk Düşesi”, 1653 ve 1668 yılları arasında kurgu, şiir, oyun, deneme, bilimsel inceleme gibi birçok farklı alanda eser ortaya koymuştur. Ütopya türüne önemli bir katkı sunmasına rağmen, Düşes’in diğer pek çok metni gibi, erkek meslektaşlarının eserleri lehine göz ardı edilmiştir. Çağdaşları tarafından “çılgın, kibirli, gülünç bir kadının anlaşılmaz karalamaları” olarak nitelendirilen Cavendish’in yazıları, modern çağda da genellikle anlaşılmaz, sıkıcı ve naif olarak değerlendirilmiştir²⁹. Ütopyasının akıcı, fantastik ve masalsı özellikleri, eseri özellikle akademik küçümsemelere maruz bırakmış olabilir. Bu eserin, İngiltere’de bir kadın tarafından yazılan ilk ütopya olma ayrıcalığı bile, ütopya düşüncesi tarihçilerini bu kitap hakkında derinlemesine incelemeye yöneltememiştir. J. C. Davis, 1516 ile 1700 yılları arasında İngiltere’de yazılan ütopya metinlerine odaklanmasına rağmen, bu esere neredeyse hiç yer vermemektedir; kitabının bibliyografyasında eseri listelemesine rağmen, başka bir yerde üzerine yorum yapmamaktadır. Hatta Frank E. ve Fritzie P. Manuel, “Batı Dünyasında Ütopya Düşüncesi” adlı dokuz yüz sayfalık çalışmalarında Düşes’in bu eserine yalnızca bir cümle ayırır; onlar için bu Ütopya, “özel olma sınırında, şizofreniye yakındır³⁰”. Cavendish, toplum sözleşmesi teorisi yaz(a)mamıştır, sadece “şizofrenik” ütopyanın sahibidir demek mümkün değildir çünkü; “sırasıyla Tales, Pisagor, Platon, Epiküros, Aristo, Hobbes ve Descartes’in teorilerini kendi öznel olarak tasarladığı krallığı

²⁸ Margaret Cavendish, Yeni Kristal Dünya, Çev. Servin Sanyer, Karakarga Yayınları, İstanbul 2020, s. 14.

²⁹ Rachel Trubowitz, “The Reenchantment of Utopia and the Female Monarchical Self: Margaret Cavendish’s Blazing World,” *Tulsa Studies in Women’s Literature*, Vol. 11, No. 2 (Autumn, 1992), s. 229

³⁰ Aktarmalar ve değerlendirmeler için bkz. Trubowitz, s. 229

için yetersiz şablonlar olarak bir kenara atar. Zihni, kendine ait, kendi kendini yöneten ve kendi kendini doğuran eksiksiz bir alemdir³¹.”

Bu özellikleriyle kadın, toplum sözleşmesi teorisi yazamayan, yazsa da yazdıkları “şizofreni” sınırında olan, bu nedenle literatüre dahil edilemeyendir. Kadını; “doğal” hali farklılaştırılan bir sözleşmede kendine yer ararken, diğer taraftan da kendisine kuşkuyla yaklaşılabilir. Sözleşmeden dışlanırken başka sözleşmede yer aldıkları gerekçesiyle (ithamıyla) karşılaşabilmektedir: Şeytanla sözleşen ve bu nedenle cadılıkla suçlanan kadınlar mevcuttur. Cadıların doğaüstü yeteneklere ve güçlere sahip olabilmek için şeytanla bir sözleşme yaptığı inancı ile karşılaşılr³². Bu “cadılar” ise özellikle toplumsal ve ekonomik statü bakımından alt sınıfa mensup kadınlardır. Jean Bodin de “önemli bir egemenlik teorisyeni” olarak 1580 yılında; “Cadıların Şeytani Çılgınlığı Üzerine” adlı kitabında cadıların infaz edilmesi gerekliliğinin üzerinde durmaktadır³³. Erkeklerin ve çocukların da cadılıkla suçlandığı örnekler mevcuttur. Özellikle 14. yüzyılda erkek cadıların sayısının kadın cadı sayısına yakın olduğu söylenmektedir; ancak kadınlar her zaman bu konuda ön plandadır³⁴. Özellikle yaşlı kadınlar da korunmasız olmaları nedeniyle çokça bu suçlamayla karşılaşmaktadır. Yoksul ve yardıma muhtaç kadınlar, cadılıkla suçlanması onlardan kurtulmanın kolay bir yolu olarak görülmüştür çünkü toplumsal hafıza aktarımını yapacak olan yaşlı kadınlarından kurtulmak önemli bir hedeftir. Cadılık suçlamalarında alt sınıfa mensup, yaşlı kadınların çokça tercih edilmesinin yanı sıra dikkat

³¹ Trubowitz'e göre kişisel deneyimlerinin korunaklı ve izole yönlerini vurgulayan Düşes, hayatını büyük ölçüde manastıra çekilme imgeleriyle betimler. Çocukluğu, babası o henüz bebekten öldüğü için tamamen kadınlardan oluşan kapalı bir dünyada geçer. Kız kardeşlerinin kendi kendilerine yetme ve birbirlerine bağımlı olma hali, bir barış ve uyum ruhani sığınağı yarattı ve onlar için şu yorumda bulunur: “Birbirleriyle o kadar iyi anlaşılırdı ki, sanki hepsinin tek bir zihni vardı”. Trubowitz, s. 241.

³² Cansu Koç Başar, “Orta Çağ Avrupası'nda Cadı Yargılamaları”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 24, Sayı:2, 2022, s. 935.

³³ Kitap için bkz. Jean Bodin, On the Demon-Mania of Witches, Translated by Randy A. Scott, CRRS Publications, Toronto 1995, <https://ia803003.us.archive.org/12/items/onthedemonmaniaofwitchesjeanbodin1580/On%20the%20Demon-Mania%20of%20Witches%2C%20Jean%20Bodin%20%281580%29.pdf>, erişim tarihi 06.08.2024.

³⁴ Koç Başar, s. 941.

çeken bir diğer konu da ebe ya da şifacı olarak adlandırılan kadınların hedef alınmasıdır³⁵.

Bir diğer eleştiri; evliliğin, cinsel sözleşmeyi kurumsallaştırma işlevine dairdir. Pateman'a göre ev içi emek sözleşmelerinden geriye kalan tek örnek evlilik sözleşmesidir, dolayısıyla evlilik ilişkisi kolaylıkla modern öncesi ev içi düzenin bir kalıntısı, feodal bir izi olarak görülebilir³⁶. Ancak evliliğin sadece bu amacı kurumsallaştırma değil bir yalıtma veya dahil etme biçimi olduğunu düşünülebilir. Evlilik yoluyla yurttaşlığa, sınıfa, servete, aristokrasie dahil olunmaktadır veya benzer sınıfı sürdürmek ya da değiştirmek için sahip olunan statü bezenmektedir. Evlilik, mikro zenginlikleri inşa edip çiftleri birçok güçle donatılabilir. Bu anlamda "ideal çiftler", cinsel sözleşmelerini güçlendirip ya da görmezden gelip, "tüm düşmanlarına", "dışarıdakilere", "evli olmayanlara", "çocuğu olmayanlara", kast/aristokrasi/sınıf dışında kalanlara karşı güçlü bir ittifak yaratabilir. Evlilik içindeki cinsel sözleşmenin sonuçları çok katmanlı görünebilir ve bu noktada üzerinde hakimiyet kurulan ve dışarıda bırakılan kadın değil diğer tüm farklılıklar olabilir. Ayrıca günümüzde de cinsel sözleşme, evlilik içinde veya dışında farklı şekillerde kurulabilir. Cinsel sözleşme çoğu kez erkeğin, kadın üzerinde bir hakimiyet kurma gösterisi değil bu sözleşme dışında kalan tüm kimlik ve yaşayış biçimlerini üzerinde bir hakimiyet yaratıp; neyin yanlış ya da doğru olduğunu belirlemeye çalışan ahlakçı bir ittifak biçimine dönüşebilir. Birçok açıdan cinsel sözleşme teorisi eleştirilecek olsa da dışarıda kalma/bırakma hallerini ve üzerinde hakimiyet kurulanı anlamak bakımından önem arz etmektedir.

Ayrıca evlilik içinde cinsellik üzerinden bir tahakkümün kurulmasından bahsedilse de aslında sanayi devrimiyle beraber istenilen hem erkek hem de kadın için hazzın kontrol edilmesidir. "Kadının özgürleşmesi diye adlandırılan süreçte erkeklerin iktidarından çok siyasi iktidarın erkekliği karşısında kadın ve erkeklerin birlikte 'aseksüel uyruklara'

³⁵ Koç Başar, s. 953.

³⁶ Pateman, s. 180.

dönüşüp dönüşmediği de ayrıca sorgulanması gereken bir şeydir³⁷. Erkek köledir; kadın da kölenin kölesidir ve köleleştirilen bir yapıda cinsiyetsizlik başlar³⁸. Foucault da “Cinselliğin Tarihi” isimli kitabında, işgücü sömürsünde, işe koşma çabasının amaçlandığını; buna engel olabilecek hazların sınırlandırılmasının iktidarlar bakımından öncelikli olduğunu ileri sürer. Aynı zamanda gelenekselin korunması için de haz kontrolü önemlidir: “Eğer cinsellik bastırılıyor, yani yasak, yok sayılma ve suskunluğa itiliyorsa salt onun ve bastırılmasının sözünü etmek bile kararlı bir karşı çıkma havası taşır³⁹. (...) Cinsellikten yalnızca mahkûm edilecek ya da hoşgörülecek değil, yönetilecek, yararlılık sistemleri içine sokulacak, herkesin azami iyiliği için düzenlenecek, en yüksek verim doğrultusunda işletilecek bir şey olarak söz etmek gerekmektedir. Cinsellik yalnızca yargılanmaz, yönetilir de⁴⁰. (...) Haz ve iktidar bir birini götürmez; biri öbürüne karşı çıkmaz, birbirlerini izler, birbirlerine karşı ve birbirlerini kışkırtırlar; karmaşık ve olgusal uyarma ve kışkırtma mekanizmalarıyla birbirlerine bağlanırlar⁴¹.”

Baskı örnekleri sadece cinsel hazları değil cinsiyetleri de sınırlamak ister. Örneğin Nazi Almanya’sında hükümetin aldığı kararla üniversite öğrencilerinin ancak onda birinin kadın olacağı öngörülüyordu. Bu kararname 1933’de yürürlüğe konuldu ve 1935’te kaldırıldı ancak etkisi uzun sürdü. Hatta kadınların yüksek öğrenim görmelerinin yasaklanacağına dair söylemler geliştirildi. Naziler iktidara geldiğinde otuz kadın milletvekili vardı ancak 1938’de tek bir kadın milletvekili kalmamıştı; ayrıca kadınların yargıç olması yasaklanmıştı⁴². O yıllarda dünyada benzer örnekler yaşansa da Nazi Almanya’sının güçlenmesinde önemli bir feminist akım mevcuttu⁴³. Naziler öncesinde Avrupa’da kadın hareketinin önemli gelişmelerinin yaşandığı yerlerden biri Almanya idi. Ancak

³⁷ Aka, s. 264.

³⁸ Aka, s. 265.

³⁹ Michel Foucault, Cinselliğin Tarihi, Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı, İstanbul 2003, s. 14.

⁴⁰ Foucault, s. 26.

⁴¹ Foucault, s. 44.

⁴² Süreç hakkında bkz. Kate Millett, Cinsel Politika, Payel Yayınevi, İstanbul 1973, s. 253.

⁴³ Millett, s. 250.

Nazi Almanya'sında yeni nesli yetiştirecek annelere ihtiyaç vardı, öncelik bu görünüyordu. İçişleri Bakanı Dr. Wilhelm Frick, "anne kendisini tamamen ailesine ve çocuklarına; eş ise kocasına adayabilmelidir. Evlenmemiş kızlar ancak kadınlara uygun işlere alınmalıdır. Geri kalan işlerde çalışmak yine erkeklerle özgü kalmalıdır⁴⁴." demekteydi. Ancak diğer yandan düşük ücretli işlerde kadınları çalıştırma amacının da öncelikli olduğu ileri sürülmektedir⁴⁵. Yine Nazi Almanya'sında doğum kontrolü hakkında bilgi vermek, doktorlara yasaklandı ve bu konuda çalışan klinikler 1933'ten sonra kapatıldı⁴⁶.

Pateman'ın "Cinsel Sözleşme" isimli çalışması, toplum sözleşmesi teorisi hakkında önemli bir eleştiri ve yeni yorumdu. Ancak erkeğin cinsellik hakkını temellendirirken erkek hazzı üzerine inşa edilmiş bir heteroseksüel bakış açısıyla yol aldığı için eleştirilmektedir⁴⁷. Erkek cinselliğinin yine bir saldırganlık biçimi olarak değerlendirilmesi, kadın cinselliğinin göz ardı edilmesi, sınıfsal ve ırka dayalı eşitsizliklerin göz ardı edilerek cinsellik üzerinden bir değerlendirme yapılması da yine eleştirilere konu olmaktadır⁴⁸. 1988'den bu yana değişen çok şey olsa da Pateman; geçmişe dönüp baktığında "Cinsel Sözleşme" terimini düşündüğünde tam da emin olamadığını belirtmektedir⁴⁹. Ayrıca kitabı daha çok Anglo-Amerikan ülkelerini temel alarak yazdığını ancak birçok kültürden kişinin kitaptan etkilenmesine şaşırıldığını söyler⁵⁰. Toplum ne kadar değişmiş olsa da kitaba ilişkin temel noktalarda fikrinin değişmediğini vurgulamaktadır⁵¹.

⁴⁴ Aktaran Millett, s. 255.

⁴⁵ Tartımlar için bkz. Millett, s. 254.

⁴⁶ Millett, s. 259.

⁴⁷ Joanne Boucher, "Male Power and Contract Theory: Hobbes and Locke in Carole Pateman's", *The Sexual Contract*, Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique, Mar., 2003, Vol. 36, No. 1 (Mar., 2003), s. 24.

⁴⁸ Boucher, s. 24.

⁴⁹ Thompson, s. 102.

⁵⁰ Thompson, s. 99.

⁵¹ Thompson, s. 101.

II. Kurucu Babalık ve Kurucu Annelik

A. Kuruculuk İşlevi

“Kurucu Babalar”, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin Büyük Britanya’dan bağımsızlığında ve ABD hükümetinin kurulmasında önemli rol oynayan birçok tarihi şahsiyete toplu olarak verilen isimdir⁵². Kurucu “erkekler” değil kurucu “babalar” listesindeki isimler farklılık gösterse de genellikle John Adams, Samuel Adams, Benjamin Franklin, Alexander Hamilton, Patrick Henry, Thomas Jefferson, James Madison, John Jay, James Monroe, Thomas Paine ve George Washington burada yer almaktadır⁵³. Aynı zamanda “kurucu babalar”, Anayasa Konvansiyonu üyelerine, Bağımsızlık Bildirgesi’ni imzalayanlara ve/veya Anayasayı hazırlayanları da ifade etmektedir. Kurucu Babalar, ortak bir kültüre ve dünya görüşüne; özellikle İngiltere’nin yasal fikirleri ve siyasi kurumlarıyla ilgili olarak benzer ideallere sahiptiler⁵⁴. Farklı etkilerle; “yeni ilkelere hareket eden yeni bir adamı ... Amerikalı’yı oluşturdular”⁵⁵.

Modern yazılı anayasacılığın simgesi olan ABD Anayasası, kurucu iktidarın temel öğelerine ve yapısına aslında ilk şekillerini vermiştir. Kurucu babalar ifadesinin farklı versiyonlarla sonraki deneyimlere aktarıldığı görülmektedir; örneğin “milletin babası”, “kardeşlik” veya “oğullar” gibi. Bu tercihler, anayasalardaki erkek egemen anlayışı yansıtmaktadır⁵⁶. Örneğin ABD Anayasası 2.madde 1.bölüm, “the executive power shall be vested in a President of the United States of America. he shall hold his Office during the Term of four years...” diye devam eder. Buradaki “he”, erkeği kapsar gibi görünse de kadını da kapsamaktadır, denilir. Ancak cümlede eğer “he” yerine “she” olsaydı; muhtemelen “she” zamiri-

⁵² Saul K. Padover, “The World of the Founding Fathers”, Social Research, Vol. 25, No. 2 (SUMMER 1958), s. 191.

⁵³ 1774-1809 tarihleri arasındaki “kurucu” isimler esas alınmaktadır. Padover, s. 191.

⁵⁴ Padover, s. 196.

⁵⁵ Padover, s. 196.

⁵⁶ Silvia Suteu /Bell Christine. Women, Constitution making and Peace Processes, UN Women, New York 2018, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2018/12/series-on-inclusive-peace-processes>, erişim tarihi 07.07.2024.

nin “erkeği” kapsamadığı tartışmaları yapılacaktı çünkü erkek zamirinin tersine çevrilebilir olduğu varsayılsa da kadın zamirinin erkekleri kapsayacak şekilde kullanılmasının pek olası olmadığı düşünülmektedir⁵⁷. “Baba” imgesi de benzer şekildedir. Baba ifadesinin vurgulandığı ve annelerin eksik olduğu bir bağlamda, “baba”nın “doğurma” (anayasayı hat-ta ulusu oluşturma) ile birleştirilmesi ise “dilbilimsel bir barbarlıktır”⁵⁸. Retoriği inşa ederek ve retoriğe sahip çıkararak bu bağlam farklı şekilde inşa edilebilir⁵⁹. Örneğin yine “kurucu kadınlardan” söz edilmezken “kurucu anneler”den kısmen bahsedilmektedir. Kurucu erkek/kadın yerine kurucu baba/anne ifadelerinin kullanılması elbette patriarşi ve paternal iktidar şemasını ortaya koymaktadır. Kurucu iktidara “eşlik” eden kadın; anneliğin inşa edici, birleştirici yönüyle önem kazanmaktadır. Örneğin “anne/anaç vatandaşlık”, sorumluluk ve erdem okulu olarak gördüğü anneliğe odaklanmaktadır. Rousseau da 1770-1771 yıllarında Polonya Hükümeti reform tasarısına ilişkin yaptığı çalışmada, eğitim konusunda şu değerlendirmede bulunmaktadır: “... İnsanlara ulusçu gücü aşılması gereken eğitimidir; eğitim bireylerin düşüncelerini ve zevklerini o şekilde yönlendirmelidir ki bu eğilim, tutku ve gereklilikle yurtsever olmalarını sağlamalıdır... Her gerçek cumhuriyetçi, annesinin sütüyle birlikte vatan sevgisi yani yasa ve özgürlük sevgisi emmiştir.” Cumhuriyetçi annelik, vatandaşlık eğitimi konusunda bir alternatif olarak sunulmaktadır. Anneliğin inşa edici yönü, modern devletin inşasıyla birlikte ele alınır; hatta milliyetçiliğin kurucu unsurlarından biri haline dönüşmektedir. Ancak bu yararlanan kaynak, rehberlik eden ve dönüştüren bir güç haline dönüşemez. Tıpkı Antik Yunan’da kadının, “ana” olarak adaletin simgesi olması ancak yasanın simgesi olmamasıdır. Başka bir anlatımla, dünyayı harekete geçiren güç sembolü olmak, bu gücün düzenleyicisi olmak anlamına gelmemektedir⁶⁰.

⁵⁷ Helen Irving, *Gender and the Constitution: Equity and Agency in Comparative Constitutional Design*, Cambridge University Press, December 2009, s. 42.

⁵⁸ Irving, s. 44.

⁵⁹ Bağlam ve dil kullanımı hakkında bkz. Irving, s. 64.

⁶⁰ Akal, s. 225.

Birçok örnek ve uygulamada güç sembolü olarak annelik ön plana çıksa da asli düzenleyici ve kurucu unsur haline dönüşmemektedir. Hatta doğurganlığın özellikle göz ardı edildiği örnekler mevcuttur⁶¹. Çünkü kadınlar, doğurganlığı nedeniyle yöneticilerin “yaratıcısı”dır ve bu yönleri iktidarlar bakımından potansiyel bir tehdit olarak ele alınır. Bu yüzden babanın, anne için yumurtlaması; kadınla çocuk arasında hiçbir bağ bulunmaması, erkek sperminin tek ve ilk yaratıcı olduğu gibi inanışlar söz konusudur⁶². Hatta sperm, birçok toplumda yüceltilmektedir çünkü erkeğe dair her unsur bir anlamda başlatıcı, yaratıcı, düzenleyicidir. Kadının doğurganlığının bizatihi kaynağını oluşturur: “Kadınlar, çok kadınsı bir açıdan ya da doğurganlık açısından bile erkeklere bağımlı kılınıyor ve önce bu alanda sonra da her yerde özerkliklerini kaybediyorlardı⁶³. (...) Farklılığın ve yarışmanın simgesi: Kadını yönetme savındaki erkek söylemi, kadını kadın yapan vajinal salgıları, adet kanını, ama hepsinden önce, hayat verdiği açıkça belli olan sütü hedef alacaktır⁶⁴.” Örneğin Mossiler’de evli genç kadının memeleri ilk doğumdan sonra, pamuk ayıklamaya yarayan demirlerle aşağıya çekilir⁶⁵. Bu kadın artık, sarkık süt torbalarıyla, doğurgan kadın olarak damgalanmıştır. O halde doğurganlık yine bir söylem olarak aynı amaca sahip iktidar sahipleri tarafından inşa edilmektedir.

B. ABD Örneğinde Kurucu Babalar Gölgesinde Kurucu Anneler

Kadınlık bastırılırken kurucu baba, kurucu anneyi ön plana çıkarır; hatta kurucu annenin varlık nedenini belirler. Çünkü kurucu anneler, genellikle kurucu babaların eşleri ya da aile üyeleridir. Kaldı ki onlar, iktidarın sahipleri değildir. Yazıları ve eylemleriyle yeni hükümetin kurulmasına etki ve eşlik eden; moral, motivasyon desteği sağlayan, sınırını bilen hatta bilmek zorunda olan kadınlardır. Bu grupta Abigail Adams,

⁶¹ Aka, s. 214.

⁶² Aka, s. 214.

⁶³ Aka, s. 214.

⁶⁴ Aka, s. 216.

⁶⁵ Aka, s. 219.

Deborah Franklin, Dolley Madison, Eliza Pinckney, Martha Washington ve Mercy Otis Warren yer almaktadır⁶⁶. Çoğu isim elbette kurucu babaların eşlerinden oluşmaktadır. İkincil, tamamlayıcı, destekleyici, onaylayıcı rolleri nedeniyle ulusu kuran anneler rolü kendilerine bahşedilmiştir.

Kurucu babalardan John Adams'ın, eşi Abigail Adams ile mektuplaşmalarına bakıldığında aralarında bir yandan evli olmaları nedeniyle mikro iktidar gerilimi diğer yandan da ülkenin nasıl yol alacağı ve inşa edileceğine dair makro iktidar gerilimi göze çarpmaktadır. Katmerli bir iktidar bileşkesinde mektuplar çok şeyi anlatmaktadır.

31 Mart 1776 tarihli mektubunda Abigail Adams, mektubuna şöyle başlamaktadır ve gerilim tam da bu cümlede kendini ortaya koymaktadır: “Keşke benim sana yazdığım sürenin yarısı kadar bir süre bana mektup yazsaydın ... Bana filonun nereye gittiğini söyler misin?”. Aslında Abigail Adams, mikro iktidar çatışmasına sitemkâr başlar ve beraberinde “tamam bu izleri silelim, mühim olan siyasi iktidarın geleceği, ona odaklanalım” gibi bir tercihle yol alır. Ardından da birlikte güvenle yaşamaya umudunu ortaya koyar: “Baharın yaklaşmasıyla bir ay önce yaptıklarımın çok farklı hissediyorum. O zamanlar güvenli bir şekilde toprak ekimi yapıp yapamayacağımızı, çalıştığımızda kendi endüstrimizin meyvelerini toplayıp toplayamayacağımızı, kendi kulübelerimizde dinlenip dinlenemeyeceğimizi (...) bilmiyorduk. Vahşi doğada sığınıyoruz ama şimdi sanki kendi asmamızın altında oturup toprağın iyi ürünlerini yiyebilecekmişiz gibi hissediyoruz.” Ardından Bağımsızlık Bildirgesi'ne ilişkin dileklerini sıralarken kadınların da yönetimde yer alması gerektiğini vurgular: “Bağımsızlık ilan ettiğinizi duymak için sabırsızlanıyorum- ve bu arada, sizin için gerekli olacağını düşündüğüm yeni kanunların hazırlanmasını istiyorum. Kadınları (ladies) hatırlarsanız; onlara atalarımızdan daha cömert ve iyiliksever olursunuz. Kocaların ellerine bu kadar sınırsız bir güç vermeyin. Ellerinden gelse tüm insanların zalim olacağını unutmayın. Eğer kadınlara özel ilgi ve özen gösterilmezse, bir isyanı

⁶⁶ Dee J. Kelly Law Library, “Introduction: Founding Fathers”, <https://law.tamu.libguides.com/c.php?g=513904&p=3510934>, erişim tarihi 10.05.2024.

kışkırtmaya kararlıyız ve kendimizi, söz hakkımızın veya temsilimizin olmadığı hiçbir kanunla bağlı tutmayacağız. (...) Cinsiyetinizin doğal olarak zalim olduğu, hiçbir tartışmaya izin vermeyecek kadar iyice yerleşmiş bir gerçektir, ancak mutlu olmak isteyenler, (...) sert usta unvanından isteyerek vazgeçerler. O halde neden bizi zalimce ve onursuzca, (...) kötülerin ve kanunsuzların gücünden kurtarmıyorsunuz? Her çağdaki akıllı adamlar, bizi sadece sizin cinsinizin tebaası muamelesi yapan geleneklerden nefret eder⁶⁷.”

John Adams ise benzer makro ve mikro iktidar gelgitinde, eşi Abigail Adams’a 14 Nisan 1776’da şu cevabı verir: “Haklı olarak kısa mektuplarımdan şikayet ediyorsun, ancak durumun kritik olması ve işlerin çokluğu özürlerimi kabul ettirmeli. Filonun nerede olduğunu soruyorsun. Ekteki Belgeler seni bilgilendirecektir.” John Adams’ın mektubu okunurken şöyle bir iç ses eşlik edebilmektedir: “Bu cevapla yetinebilirsin, özürlerimi sundum. Asıl meselen kişisel gerilim yaratmak gibi Abigail. Filoya ilişkin sorun sanki gelişigüzel; bu nedenle de ekteki belgeler umarım yardımcı olur eğer istediğin gerçekten filonun nerede olduğunu öğrenmek ise ...” Ardından kısa ve kendinden emin bir değerlendirme ile devam eder John Adams: “(...) Eril sistemlerimizi yürürlükten kaldırmanın daha iyi olduğunu biliyoruz. (...) Gücümüzü tam uygulamaya cesaret edemiyoruz. Adil ve yumuşak bir şekilde gitmek zorundayız ve uygulamada biliyorsunuz bizler tebaayız. Elimizde yalnızca Üstatların Adı var (...) umarım General Washington ve tüm cesur Kahramanlarımız savaşı⁶⁸.”

John Adams, kadınların kurucu iktidar olarak yer almasına ilişkin niyetini paylaşmakta ancak gerekçe olarak kendinden daha üst bir kurucu babanın yani Washington’ın tercihleriyle de yol alınacağı vurgusunu

⁶⁷ Founders Online, National Archives, “Abigail Adams to John Adams, 31 March 1776,” <https://founders.archives.gov/documents/Adams/04-01-02-0241>. [Original source: *The Adams Papers*, Adams Family Correspondence, vol. 1, *December 1761–May 1776*, ed. Lyman H. Butterfield. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963, pp. 381–383.], erişim tarihi 17.07.2024.

⁶⁸ Founders Online/National Archives, “John Adams to Abigail Adams, 14 April 1776,” <https://founders.archives.gov/documents/Adams/04-01-02-0248>. [Original source: *The Adams Papers*, Adams Family Correspondence, vol. 1, *December 1761–May 1776*, ed. Lyman H. Butterfield. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963, pp. 381–383.], erişim tarihi 17.07.2024.

aktarmaktadır. Norton'a göre Adams, karısının ricasını küçümseyerek karşılayıp şakacı bir ifadeyle reddetmiştir. Çünkü o dönemde her hane, kontrolü elinde bulunduran bir erkek reisi vardı ve hane halkının mülkiyetini ve faaliyetlerini yönlendiriyordu⁶⁹.

Kurucu babalar, 1787'de Philadelphia'da ve sonrasında da uzun bir dönem kadınları toplumun bir parçası olarak algılamayı başaramadı. 1791'de Olympe de Gouges, "İnsan (man) ve Yurttaş Hakları Bildirgesi"nin düzenlenmiş ve cinsiyete duyarlı bir versiyonu olan "Kadın (Woman) ve Kadın (Female) Yurttaş Hakları Bildirgesi"ni yazmıştı. Olympe de Gouges'un Fransız Haklar Bildirgesi'nde yaptığı gibi, Elizabeth Cady Stanton ve Lucretia Mott tarafından da Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi metni, "Duygular Bildirgesi" (The Declaration of Sentiments), olarak yeniden düzenlendi⁷⁰. 1840'ta Dünya Kölelik Karşıtı Konvansiyonu'nda kadın olarak delege sıralarından dışlanan Stanton, bağımsızlıkla ilgili anayasal söylemini geliştirmek istiyordu. Duygular Bildirgesi, 1848'de düzenlenen Seneca Falls Konvansiyonu'nda kabul edilmişti; amacı, kadınların sosyal, medeni durumlarını tartışmaktı⁷¹. Stanton'ın şikayetleri arasında kadınların oy ve mülkiyet haklarından mahrum bırakılması yer alıyordu ve şu çarpıcı ifadelere yer veriliyordu: "İnsanoğlunun tarihi, erkeğin kadın üzerinde mutlak bir tiranlık kurmayı doğrudan amaç edinerek ona verdiği zararların ve onu maruz bıraktığı yağmalarının yinelenen tarihidir. Bunu kanıtlamak için gerçeklerin açıklıkla ortaya konmasına izin verin. (...) Erkek, kadını kendi sesini içermeyen hukuk kurallarına uymaya zorladı. (...) Erkek, evli kadını yasarlar nezdinde sivil bir ölü haline getirdi. (...) Erkek, kadının kendisine olan güvenini yok etmek, özsaygısını azaltmak, onu bağımlı ve küçük düşürücü bir yaşam sürmeye razı hale getirmek için elinden gelen her yolu denedi⁷²." Sonuç olarak, Stanton'un deyiimiyle, kadınlar "en kutsal

⁶⁹ Mary B. Norton, "The Constitutional Status of Women in 1787", 6(1) LAW & INEQ. 7 (1988), s. 8.

⁷⁰ Irving, s. 7.

⁷¹ Irving, s. 7.

⁷² Elizabeth Cady Stanton, Duygu Bildirgesi, Çeviri: Fehmiye Ceren Akçabay, İlayda Tuana Öztunçel, İstanbul Okan Üniversitesi Hukuk Fakültesi, <https://www.okan.edu.tr/hukuk/sayfa/7960/duygu-bildirgesi/>, erişim tarihi: 10.09.2024.

haklarından dahi hıleye mahrum bırakılmış hissettikleri için”, ABD vatandaşları olarak kendilerine ait olan tüm hak ve ayrıcalıkların derhal kabul edilmesi yönünde bir anayasal talepte bulunmaktaydı.

Dönemin sosyal yapısında, evli kadınlar ve kızları yasal olarak kocalarına ve babalarına bağlıydı. Anayasayı hazırlayanlar da bu hak taleplerini görmezden geldi⁷³. Tıpkı mitoslarda yer aldığı üzere, erkeklere ait olan ya da onların tekelinde olan bilgi, kadınların eline geçmemeliydi; hatta bu hakimiyet ilişkisinde mümkünse kadınlar bilgidan uzak tutulmalıydı⁷⁴. Çünkü bilgiyle güçlenen kadın, iktidar yolunda güçlü bir rakip haline dönüşebilirdi⁷⁵. Anayasa yapımında da kadının durumu benzerdir; bir rakip olarak bertaraf edilmiştir.

III. Ailede, Kamusal Alanda ve Anayasa Yapımında Kadın

Kamusal alanı oluşturan bireyler, sivil toplumun özel alanından çıkıp kamusal alanı yaratmıştır⁷⁶. Ancak kadının kamusal alana çıkışı sancılı olmuştur. Patriyarka, ekonomik düzen, siyaset, gelenek, din, aile aracılığıyla kadının üzerine kurulan baskılarla beslenen kamusal alan

⁷³ Norton, s. 8.

⁷⁴ Akal, s. 229.

⁷⁵ Akal, s. 254. “İki cinsiyet arasındaki mevcut toplumsal ilişkileri düzenleyen ilke—bir cinsiyetin diğerine hukuki olarak tabi kılınması—kendi başına yanlıştır ve şu anda insan gelişiminin en büyük engellerinden biridir; bu ilkenin yerine, bir tarafa hiçbir güç veya ayrıcalık tanımayan, diğer tarafa da herhangi bir engel koymayan tam bir eşitlik ilkesi getirilmelidir.” John Stuart Mill, *Subjection of Women*, ISN ETH Zurich, https://www.files.ethz.ch/isn/125502/5050_Mill_Women.pdf, erişim tarihi 01.09.2024, s. 3.

⁷⁶ Kamu alanı, sahip olduğu özel alanlardan ayrı hepimize ait olan kolektif bir alandır. Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu*, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 77. Arendt’e göre ise kamusal alan, vatandaşların kendi kimliklerini dışı vurabildikleri ortaklaşa paylaşılan bir alenileşme mekânıdır ve bu mekân sayesinde siyasi müzakere alanları yaratılmaktadır. Ancak özel alanın cazibesi arttıkça kamu alanı sönükleşmektedir. “Kamu sahnesinde (...) yalnızca görülmeye ve işitilmeye değer, ilgili addedilen şeylere izin vardır, münasebetsiz olan otomatik olarak özel bir mesele haline gelir.” Arendt, s. 76. “Fransa’da kamu kurumlarının çökmesi nedeniyle küçük şeylere merak sardılar, “dolap ve yatak, masa ve sandalye, kedi, köpek ve saksılar arasında ‘küçük şeyler’ den mutlu olma ustası kesildiler. (...) Özelin bu genişlemesi ya da bütün bir insan topluluğunun kapıldığı bu büyülenmişlik hali onu bir kamu haline getirmez, bir kamu alanı oluşturmaz, olsa olsa büyüklüğün her alanda yerini cezbe bırakmasına sebep olacak şekilde kamu alanının söndüğü anlamına gelir; zira kamu alanı yüce olabilir ama büyüleyici olamaz, çünkü münasebetsiz olanı içinde barındırmaktan acizdir.” Arendt, s. 77.

kavramı toplumsal olgu haline dönüşmüştür⁷⁷. Karst'ın da belirttiği üzere, kadınların kamusal alandan neredeyse men edildiği ve evde erkeklerin vesayeti altında oldukları görülmektedir⁷⁸. En azından 19. yüzyılın başlarında kadının idealize edilmiş rolü, ailede sabitlenmiştir. Atfedilen bu rol aslında yargı kararlarındaki klişelerin bir özeti idi: Bağımlı/bağlı, evcimen, akıldan değil duygu ve sevgiden oluşan bir yaratıktı; misyonu fedakarlıktı⁷⁹. John Stuart Mill, “Kadının Köleleştirilmesi” isimli kitabında, kadınlara erken yaşlardan itibaren ideallerinin erkeklerden farklı olduğunun benimsetildiğini; öz irade ve öz denetimle kendini yönetme değil, başkalarına boyun eğme ve başkalarının kontrolüne teslim olmanın öğretildiğini söyler⁸⁰: “Tüm ahlaki değerler, kadınların görevinin bu olduğunu, tüm duygusal değerler ise doğalarının bu olduğunu söyler: Başkaları için yaşamak, kendilerini tamamen feda etmek ve sadece duygularında bir hayat bulmak⁸¹.” Evli kadının, ailenin çıkarları dışında önemli ve ayrı bir çıkarı yoktu. “Bakışları dışarıya doğru dünyaya değil, içeriye doğru aileye odaklanmıştı⁸².”

⁷⁷ Ülker Yükselbaba, “Kadın ve Kamusal Alan: Kadının Kadın Olarak Var Olma Mücadelesi”, Kadın, Kamusal Alan ve Hukuk, Editör: Ülker Yükselbaba, Tekin Yayınevi, İstanbul 2017, s.2. “Kamusal alan kavramıyla her şeyden önce toplumsal yaşamımız içinde, kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturabildiği bir alanı kastederiz. Bu alana tüm vatandaşların erişmesi garanti altına alınmıştır. Özel bireylerin kamusal bir gövde oluşturarak toplandıkları her konuşma durumunda, kamusal alanın bir parçası varlık kazanmış olur”. Jürgen Habermas, “Kamusal Alan”, Kamusal Alan, Ed. Meral Özbek, Hil Yayınları, İstanbul, 2005, s.95-102. (...) Vatandaşlar ancak genel yarara ilişkin meseleler hakkında kısıtlanmamış bir tarzda, yani toplanma, örgütlenme, kanaatlerini ifade etme ve yayınlama özgürlükleri garantilenmiş olarak tartışabildiklerinde kamusal bir gövde biçiminde davranmış olurlar. Bu tür bir iletişimin daha genel bir kamusal gövde içinde gerçekleşmesi, bilginin muhataplarına aktarılmasını ve onların etkilenmesini mümkün kılacak özgül araçları gerektirir. Günümüzde gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon kamusal alanın iletişim araçlarıdır.”, Habermas, s. 95.

⁷⁸ Kenneth L. Karst, “Woman’s Constitution”, Duke Law Journal, Jun., 1984, Vol. 1984, No. 3, s. 458.

⁷⁹ Karst, s. 458.

⁸⁰ Mill, s. 9.

⁸¹ Mill, s. 9. “Erkekler yalnızca kadınların itaatini istemezler; duygularını da isterler. En kaba olanlar dışında, tüm erkekler, kendilerine en yakın olan kadının zoraki bir köle değil, gönüllü bir köle olmasını, sadece bir köle değil, aynı zamanda bir gözde olmasını arzu ederler. Bu nedenle, kadınların zihinlerini köleleştirmek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Diğer tüm köle sahipleri itaatini devamını sağlamak için korkuya güvenirlir; ya kendilerine duyulan korkuya ya da dini korkulara. Kadınların sahipleri ise basit itaatten fazlasını istemiş ve amaçlarına ulaşmak için tüm eğitim gücünü bu yönde kullanmışlardır”, Mill, s. 3.

⁸² Karst, s. 458.

“Evde olan” ve “evin dışında olabilen” kadın ayrımı elbette zorlukları beraberinde getirmiştir. Çünkü ataerkil düzenin başlıca etkilerinden biri, bir kadının karşısına diğer kadının konulmasıdır. Namuslu ve namuslu olmayan kadın ayrımı da bu sınıflandırmalardan biridir. Örneğin Hammurabi Kanunlarında böylesi bir ayırım bulunur: Sokak kadını ve meşru zevce. “Bir karı koca çocuksuz, evlilik hali yaşar ve kodekste den-diği gibi, sokak karısı, kocadan çocuk doğurursa, bunlar onun varisleri olurlar. Sokak karısına yiyecek, içecek, mukaddes yağ ve elbise verilir, fakat meşru zevce yaşadığı müddetçe çocukların baba evine ayak basamaz⁸³”. Yine çalışan kadın ve ev kadını ayrımında da iki kadın grubu birbirine gıpta eder/ettirilebilir. Bu ayrımlardaki elverişli hallerinden yararlanan yapı, her iki kadının dünyası arasında bir kıyas, rekabet hatta birbirine yabancılaşma meydana getirir. Yine yaş, güzellik gibi niteliklerle bu ayrımlar çoğalarak devam eder⁸⁴. Ayrıca erkek ve kadın arasındaki ruhsal ayırım erkekte, saldırganlık; kadında ise edilgenlik çizgesinde ilerlemektedir⁸⁵. Özellikle 16. yüzyılda kadın, kocasına karşı en ufak bir eleştiri yöneltir ya da bağımsız davranmaya yeltenirse şiddetle cezalandırılabilir. Kadının ilk görevinin kocasına itaat etmek olduğu anlayışı yerleşmiştir. Kadınlar üzerinde “dırdırcı yuları” ya da “dizgin” denilen, metal ve deriden yapılmış, eğer kadın konuşursa dilini paramparça edecek bir alet kullanılmıştır⁸⁶.

Kadının mahrem alandan/aileden kamusal alana çıkabilmesi elbette belirli aşamaları gerektirmiştir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı sonrasında “eşit işe eşit ücret” ilkesi, hukuki düzenlemelerde yer almaya başlasa da cepheden dönen erkekler işlerinin başına geçince kadınların evlerine dönmesi istenmiştir ve kadınlar kamusal alandan dışlanmıştır. Hatta anneliğin kutsallığının ön plana çıkartıldığı dönemle birleşmiş-

⁸³ Ernst Weidner, “Dünyanın En Eski Kanunnameleri Eski Şarkta Yeni Buluntular”, Çeviren: Hasan Sevimcan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1950, Cilt: 7, Sayı 1-4, s.379-383. Yorum için Kia, s. 92.

⁸⁴ Millett, s. 70.

⁸⁵ Millett, s. 60.

⁸⁶ Koç Başar, s. 955.

tir⁸⁷. Kadın patriyarkal sistemden özgürleşirken piyasaya yeni iş gücü olarak katılmakta ve işgücü ucuzlamaktadır. Kadının “özgürleşmesi”, kapitalizmi destekler niteliktedir⁸⁸. Kadın, bir başka ağdan çıkarken başka bir ağda yeni bir inşayla karşılaşmaktadır. Endüstrileşme sürecinde sosyal refah politikalarının gelişimi, kadının konumunu değiştirmiştir. Ayrıca endüstriyel kapitalizmin gelişimi, modern erkek merkezli toplumsal yapıların ortaya çıkışına da yol açmıştır. “Çünkü erkeklerin, aile reisi ve ekmek parası kazanan işçi erkek olarak hukuken ve toplum olarak ayrıcalıklı kabul edilmesi, aynı zamanda ücretsiz ev içi bakımının evlilik-aile kurumları aracılığıyla sağlanması ve bu dolaylımlarla kadınların emeklerine karşılıksız el konması anlamına gelmektedir⁸⁹”.

Bu gelişimin izleri, anayasal düzenlemelere de yansımaktadır. Bu noktada İrlanda Anayasası ele alınabilir. İrlanda Anayasasının 41. Maddesine göre; Devlet, aileyi toplumun doğal, birincil ve temel birim grubu olarak ve devredilemez ve zaman aşımına uğramaz haklara sahip, tüm pozitif hukuktan önce gelen ve onlardan üstün olan ahlaki bir kurum olarak tanır. Bu nedenle Devlet, toplumsal düzenin gerekli temeli ve milletin ve devletin refahının vazgeçilmezi olan aileyi, kendi Anayasası ve otoritesiyle korumayı garanti eder (m. 41/1). Devlet, ailenin temelini oluşturan evlilik kurumunu özel bir dikkatle korumayı ve saldırılara karşı korumayı taahhüt eder (m. 41/3). Anayasa m. 41/2’de ise “Devlet, özellikle kadının evdeki hayatı olmaksızın kamu yararının gerçekleşmesinin mümkün olmayacağını kabul eder. Devlet, annelerin ekonomik zorunluluk nedeniyle evdeki görevlerini ihmal edecek şekilde çalışmaya mecbur bırakılmamalarını sağlamaya çalışacaktır.”

⁸⁷ Yükselbaba, s. 23.

⁸⁸ Yükselbaba, s. 25.

⁸⁹ Bu noktada özel alanda ve kamusal alanda cinsiyet modelleri tartışmaları artarken, kapitalist ekonomiye yönelik “özel alan politiktir” eleştirisi yükselmeye başladı. Ev içi emeğin dikkate alınması, doğurganlık hakkı, kadına yönelik şiddetin önlenmesi talepleri ile ekonomik eşitlik düşüncesini kültürel ve siyasal alana doğru da genişletmiştir. Serpil Sancar. “Türkiye’de Kadın Hareketinin Politigi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler, <https://kasaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/34/2013/09/Serpil-Sancar-Turkiyede-Kadin-Hareketinin-Politigi.pdf>, s. 53–58, erişim tarihi 14.06.2024. “Modernleşmeyi endüstrileşme olarak değil uluslaşma olarak yaşayan toplumlarda farklı bir cinsiyet rejimi gelişmiştir. Sanayi kapitalizminin gelişmemesi, kapitalizminin gelişmemesi nedeniyle piyasanın kadın işgücüne eksik talebi, kadınların aile içinde kalmasını “kolaylaştırdı”. Bu tip modernleşme anlayışı da erkekleri devlet, kadınları da modern aileler kurmak için görevlendirdi.” Sancar, s. 69.

1937 tarihli Anayasa'nın bu maddesinde değişiklik yapmak üzere, İrlanda'da 8 Mart 2024 tarihinde -Dünya Emekçi Kadınlar gününde- referanduma gidildi. Değişiklik özellikle bu maddenin ikinci fıkrasına odaklanmaktaydı. Değişiklikte ikinci fıkrada; evde bakımın “kadın”/“anne” değil “bir ailenin üyeleri tarafından” yerine getirileceği ve “devletin bunu desteklemek için çaba göstereceği” yer alıyordu. Ayrıca aile tanımının evli olmayan çiftler ve tek ebeveynli aileleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi öneriliyordu. Üçüncü fıkradaki, “ailenin temelini oluşturan evlilik kurumu” ibaresi de kaldırılacaktı. Özetle, Anayasanın 41. maddesinde cinsiyetçi unsurların ayıklanması ve daha geniş bir aile kavramını sağlayacak değişiklikler hedeflenmişti⁹⁰.

Tartışma, iki blok üzerinden devam etti. Bir değişikliğe gidilmesini istemeyenler, bu maddede kadınlara ev içi bir görev verilmediğini; evde eşlerin ve annelerin oynadığı önemli role dikkat çekildiğini, kadınların ve annelerin diğer rollerden de dışlanmadığını ileri sürüyordu. Hatta bu düzenleme, ‘kadınların evde yaptığı çalışmalara saygı duruşu’ niteliğindedeydi ve evde çalışan kadınların desteklenmesine yönelik anayasal güvenceyi sağlıyordu. En önemlisi de Anayasadaki aile tanımının “evliliğe dayanmayan birliktelikleri dahil edecek” şekilde düzenlenmesine karşı çıkılıyordu. Kutsal aile kavramının korunması esastı. “Irish Independent” gazetesinde referanduma ilişkin “Editöre Gönderilen mektuplar” bölümünde yayımlanan bir yazıda tam da böyle deniliyordu: “Annelerin Anayasadan silinmesi bizi gerçeğin inkarına sürükleyecektir ... Bazen hayatta çok ileri gidiyoruz. Bir yanlış düzeltmek için her şeyi yok ederiz. Bu akıllıca bir hareket değil çünkü iyi olan her şey de yok ediliyor⁹¹.”

⁹⁰ Tartışma ve süreç hakkında bkz. The Irish Human Rights and Equality Commission, Article 41.2 of the Constitution of Ireland, June 2018. <https://www.ihrec.ie/app/uploads/2018/07/IHREC-policy-statement-on-Article-41.2-of-the-Constitution-of-Ireland-1.pdf>, s. 5-13, erişim tarihi 10.08.2024.

⁹¹ “(...) Anlıyorum; ben güçlü bir feministim. Ancak yanlışları düzeltirken dikkatli olalım, fazla ileri gitmeyelim ve iyi olan her şeyi mahvetmeyelim. Annelerin anayasal statüsünün silinmesi bizi ciddi bir gerçeklik inkarına sürükleyecektir. Annelik toplum için hayati öneme sahiptir, derin ve gerçek bir iyiliktir. Biz kadınlar annelikten utanacak mıyız? Bu, bir bebekle hiçbir erkeğin sunamayacağı ilkel ilişkidir. Annelerin bedenleri, zihinleri ve kalpleri çocuklarımız için yaşayan, nefes alan belgelerdir. Anneye erken bağlanmamız tüm yaşamımız boyunca sağlığımızı ve refahımızı etkiler. Bu önemlidir ve tartışılmamalıdır. Gerçek ilerleme, anneliğin gerekli iyiliğini kabul etmek ve anne olmayı seçen kadınlara anayasal desteğimizi taahhüt etmektir. Anneleri Anayasa'dan silmek, anneliğin inkarı ve çocuk refahının inkarıdır; herhangi bir ataerkilliğin yapabileceğinden çok daha kötüdür.” Letters: Erasing mothers from

İkinci argüman ise bu maddenin değiştirilmesinden yanaydı. Çünkü bu madde, “cinsel stereotipleştirmenin en kaba biçimiydi, babalara benzer yükümlülükler öngörülmediği için paternalistti ve modern hukuka uygun değildi”⁹². Bu düzenlemeye göre “bakım emeği” sadece kadının değil ailenin ortak bir görevi olacaktı. İrlanda’da yapılan anayasa değişikliği referandumunda ise katılan seçmenlerin yüzde 67,7’si anayasadaki aile tanımının “evliliğe dayanmayan birliktelikleri dahil edecek” şekilde düzenlenmesine karşı çıktı. Aynı zamanda kadınların aile ve ev içindeki rolüyle ilgili Anayasada yapılması istenen düzenlemeye de seçmenlerin yüzde 73,9 “hayır” oyu verdi⁹³. Kadının aile içindeki “kutsal” yeri, “ona verilen” Anayasal güvence nedeniyle korunmaya devam edecekti.

Anayasal gelişmelere bakıldığında ise kurucu meclislerde ve taslak hazırlama komitelerinde, çoğunlukla “kurucu babaların” yer aldığı görülmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, kadınların anayasal dönüşüme katılım fırsatlarının arttığı belirtilir; buna rağmen 1990’lara kadar bu organlara katılımları yüzde 5 ya da 10’un üzerine çıkabilmiştir⁹⁴. 1990’dan 2015’e kadar ise 75 kadar ülke, anayasal reforma tanıklık etmiştir ya da çatışma/huzursuzluk sonrasında otoriter rejimden demokrasiye müzakere yoluyla geçiş yapmıştır. Ancak anayasa yapım organları üyelerinin yalnızca yüzde 19’unun kadın üyelerden oluştuğu görülmektedir. Bugün ise katılımın yüzde 26 civarında olduğu ileri sürülmektedir⁹⁵.

the Constitution will lead us into the denial of reality, Irish Independent, <https://www.independent.ie/opinion/letters/letters-erasing-mothers-from-the-constitution-will-lead-us-into-the-denial-of-reality/a238513634.html>, erişim tarihi 23.06.2024.

⁹² The Irish Human Rights and Equality Commission, Article 41.2 of the Constitution of Ireland, June 2018. <https://www.ihrec.ie/app/uploads/2018/07/IHREC-policy-statement-on-Article-41.2-of-the-Constitution-of-Ireland-1.pdf>, s. 5-13, erişim tarihi 10.08.2024.

⁹³ Conor McMorrow, “In Ireland, voters reject referendums on definition of family and recognition of care”, <https://constitutionnet.org/news/ireland-voters-reject-referendums-definition-family-and-recognition-care>, erişim tarihi 05.05.2024.

⁹⁴ Ruth Rubio-Marín, “Women and participatory constitutionalism”, *I•CON* (2020), Vol. 18 No. 1, 233–259, s. 234.

⁹⁵ Örnekler hakkında bkz. Erin C. Houlihan, Support to women constitution makers and gendered constitution-building, International IDEA-Supporting Democracy Worldwide, March 08, 2020, <https://www.idea.int/news/support-women-constitution-makers-and-gendered-constitution-building>, s. 13, erişim tarihi 18.08.2024.

Yapım usulü bu şekilde ilerlerken içerik bakımından da kadınlara yönelik düzenlemelerin görece görünür hale geldiği görülmektedir. Örneğin 1960-1969 arasında hazırlanan anayasaların yalnızca yüzde 58'i cinsiyet eşitliği konusunda açık güvenceler içermekteydi⁹⁶. 1980 ile 2011 yılları arasında kabul edilen anayasalar üzerine yapılan bir çalışmaya göre, yüzde 5'i eşitlik garantisi içermezken, yüzde 12'si cinsiyet eşitliği ile ilgili belirli bir garanti içermemektedir. Ancak, anayasalarda cinsiyet eşitliği ve ayrımcılık yapmama ilkelerinin daha fazla yer alması yönünde bir eğilim vardır. Aynı dönemde, anayasaların yüzde 81'inde genel eşitlik veya ayrımcılık yapmama hükümleri garanti altına alınmıştır; anayasaların yüzde 32'sinde siyasi eşitliğin bazı yönleri; yüzde 27'sinde evlilik eşitliği; yüzde 26'sında iş ile ilgili eşitlik ve yüzde 9'unda eşit eğitim hakları garanti altına alınmıştır⁹⁷.

Son olarak, kadın bakımından cinsel sözleşmenin izleri sadece kamusal alana katılımda, anayasa yapımında veya anayasal düzenlemelerde değil yargı kararlarında da görülmektedir. Örneğin 1976 tarihli Yargıtay kararı, bu konuda bir özet niteliğindedir: “Kadının ırzına geçilmiş olması koca açısından ortak hayatı çekilmez hale getiren bir olaydır. Türk toplumu karısı böyle bir duruma düşen kocadan, onu şefkatle bağrına basmayı beklemez. Aksine kocanın bunu hoşgörü ile karşılaması toplum içindeki değerinin yitirilmesine yol açar. Bu yargı giderek onu herkesin gözünden düşürür. Öte yandan eşinin isteği dışında da olsa başka birisi tarafından ırzına geçilmesi halinde kocada istemeyerek de olsa eşine karşı tiksinti ve benzeri duyguların doğumuna yol açar. Bu şartlar altında kocayı ortak hayatı devam ettirmeye zorlamak haksızlık olur.” 1998 yı-

⁹⁶ Houlihan, <https://www.idea.int/news/support-women-constitution-makers-and-gendered-constitution-building>, s. 15.

⁹⁷ Suteu/Bell, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2018/12/series-on-inclusive-peace-processes>

⁹⁸ Yargıtay İkinci Hukuk Dairesi, 1.2.1976, E.1414, K. 1767. İlgili kararın değerlendirilmesi hakkında bkz. Büilent Acar, “Kızlığın Bozulmasıyla Ekonomik Geleceğin Sarsılmasından Doğan Nesnel Zararın Belirlenmesi”, Ankara Barosu Dergisi, 1986/3, s. 361. “Ülkemizde Kızlık Zararı ve Adli Tıp Sorunları” isimli makalede ise “evlenme müessesesini kuracak çiftte, kızın bakire olması, zıfaf gecesi sağlam (bakire) çıkması, memleketimizin bir örf ve ananesi olup, zıfaf gecesi işareti (kanamayı) beklemek sosyal ve dini kuralların bir gereği olagelmıştır. Zıfaf gecesine ait, kanlı bezi kız ailesine vermek, bahşi almak, şerefe törenler düzenlemek adet olmuştur.” Erdem Akkay, “Ülkemizde Kızlık Zararı ve Adli Tıp Sorunları”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Yıl 1983, Cilt: 48 Sayı: 1-4, s. 328. “Ülkemizde, yeni evlilerde, ilk gecede (zıfafta) kızlık işareti vermeyen vakalarda, kız ve erkek aileleri arasında karşılıklı

linda Yargıtay incelemesine konu olan olay ise kadınlar üzerindeki başka bir baskıya ışık tutmaktadır: Evlenen ve fiilen cinsel ilişkiye girmeden boşanan bir kadın, nüfus kaydında medeni halinin “bakire” olarak düzeltilmesi amacıyla dava açmıştır. Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, ilk derece mahkemesinin davacının talebini kabul eden kararını, “Evlenen kişinin fiilen eşi ile bir arada yaşamamış, cinsel ilişkiye girmemiş olması, onun evlenmiş ve boşanmış olma olgusuna etki yapmaz. Nüfus sicilindeki medeni hali bakire olarak düzeltilemez. Yazılanlar anatomik durumu değil hukuki durumu ifade eder” gerekçesiyle bozmuştur⁹⁹. Ancak muhtemelen kadının önceliği fizyolojik nedenler değildi; “devraldığı baskıyı” hukuki olarak gerekçelendirmek ve “makbul bir statü”ye kazandırabilmektir.

Türkiye’de Anayasa Mahkemesinin toplumsal cinsiyet karşısındaki tutumunu ise Oder şu şekilde özetlemektedir: “ceza hukuku normları bakımından doğrudan toplumsal-kültürel kalıplar biçiminde dile getirilirken; özel hukuk normlarında aile birliği, kökleşmiş gelenekler, kamu yararı, kamu düzeni gibi göndermelerle ortaya çıkmaktadır. Bu kararların sonuçlarına bakıldığında kadın, bağımlı korunmaya muhtaç olabilen, bazı cinsel suçları işleyemeyen, seçimlerinde yarı-özerk kişidir.

suçlamalar, boşanma istemleri, karşılıklı tazminat ve ceza davaları açılmasına neden olmaktadır. Keza, cinayetle sonuçlanan vakalarda vardır. Bir kız maddeten bakire olduğu halde, manen bakire olmayabilir. Bekaretini muhafaza için, seksüel perversiyonlara, himenin plastik operasyonuna (hymennorrhaphy) uğranan, masum olmayan bakireler vardır. Bu durumlar, cinsel eğitim noksanlığından ileri gelmektedir” Akkay, s. 329. Eski Türk Ceza Kanunu m. 423’de ise «Her kim onbeş yaşını dolduran bir kızı alacağım diye kandırıp, kızlığını bozarsa altı aydan iki seneye kadar hapsolünür. Evlenme vukuu halinde dava ve ceza tecil olunur. Şu kadar ki be seneye içinde koca aleyhine boşanmaya hükümlenurse amme davası avdet eder ve evvelce ceza hükümlenmuşsa çektilir» düzenlemesi yer almaktaydı. Sosyal ve ekonomik haklarını kazanmış bir kızın (alacağım diye kandırıp, kızlığını bozmak) iddiasını kabul etmek, kızın kendi organına egemen olmadığını, kanunlarla korumak gerektiğini kabul etmek demektir. Bu da kadın, erkek arasındaki eşitliği zedeler. “Reşit olan ayrı cinsten ruhen-bedenen sağlıklı olan iki kişi arasında aile ve cemiyet adına zarar vermeyen özel bir ilişki dava konusu olmamalı, kızın reşit olması bir sınır kabul edilmiştir. Ancak zor kullanılarak hile ile bir kızın ırzına geçilmesi halinde ise, kızlık zarının yırtılması, olayın bir delili olarak zaten önemi koruyacaktır”. Akkay, s. 331.

⁹⁹ Yargıtay İkinci Hukuk Dairesi, 04.06.1998, E. 1998/5468, K. 1998/7031. Evlilik birliğinde eşlerin birbirlerine ilişkin hak ve ödevlerinde (Medeni Kanun m. 185, 186) ve boşanma sebeplerinde eşlerin birbirleriyle cinsellik yaşa(ya)maması anılmaktadır (TMK m. 161-166). Oysa bazı Yargıtay kararlarında eşlerin birbirleriyle cinsellik yaşaması yükümlülük addedilmektedir. Dahası, bu yükümlülüğünü yerine getirmedeği her nasıl saptanan eşe boşanmada tam kusur atfedilmektedir. Detaylı değerlendirme için bkz. Özlem Tüzüner, “Boşanma Açısından Eşle Cinsel Birliktelik Yaşa(ya)mama ve Yargıtay’ın İlgili İçtihatlarının Mukayeseli Aile Hukuku Penceresinden Eleştirilmesi”, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 29, Sayı 1, Haziran 2023, s. 393-440.

Erkekse baskın, kamu yararı ve kamu düzenini soyadı ve ikametgahı ile sağlayabilen, kadının işleyemediği cinsel suçları işleyebildir.¹⁰⁰” Amerikan Yüksek Mahkemesi de düzenli olarak “erkeklerin ve kadınların rolleri, yetenekleri” hakkında “arkaik ve basmakalıp kavramlardan” söz etmektedir¹⁰¹. Karst’ın belirttiği üzere, toplumdaki rolleri ve statüleri tanımlama yetkisini elinde bulunduran erkekler, kadın stereotipini inşa etmektedir¹⁰²; çünkü tanımlar yoluyla dışarıda bırakılanlar netleştirilince erkeklik tanımı belirginleşmektedir¹⁰³.

Sonuç

Kamusal alan zayıflarken gerekli politikaları üretmek güçleşiyor ve hukuk, alternatifler arasında en uygun çözümü somutlaştıramıyor. Çünkü hukuk ve siyaset arasındaki gerilim, demokrasinin önemli bir dinamiğini oluşturuyordu. Buradaki gerilim elbette birbirini yok saymak değil alternatif korelasyonların yaratılmasını desteklemek anlamına geliyor. Kamusal alan, burayı besleyen önemli bir alandı. Hukuktan ve siyasetten sıkılanlar, birbirlerine bildiklerini anlatmak isteyen hevesliler, tecrübelerini paylaşmak isteyen umutlular kocaman bir parkta piknik yapabiliirdi. Ama artık park yok! Aslında “bir ortak dünya olarak kamu alanı tabir caizse birbirimizin üzerine yıkılmamızı önler¹⁰⁴.” Önleyebilir(di) de...

Sesin cılızlaştığı yerde hâlâ sestem beslenmeye alışmış sosyal bilimcilerin anksiyetesi artıyor. Bu yüzden popülizm, siyasette yalan, mahremiyete dönüş, dijitale hapsolme, toplumsal hafıza kaybı, toplumsal çürüme, umudun aşınması gibi büyük ve kapsayıcı olduğu düşünülen seçki kavramlar öne çıkıyor. Bu gibi kavramlar, elbette önemli ancak de-

¹⁰⁰ Bertil Emrah Oder, “Anayasada Kadın Sorunsalı: Norm, İçtihat ve Hukuk Politikası”, Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, 2. Baskı, Derleyenler: Hülya Durudoğan/Fatoş Gökşen/ Bertil Emrah Oder/ Deniz Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s.202.

¹⁰¹ Karst, s. 448.

¹⁰² Karst, s. 448.

¹⁰³ Karst, s. 448. “Erkeklerin ihtiyaçları etrafında inşa edilen daha toplumsal bir kadın tanımı yatıyor. Sadece erkeklerin birisinin ev içi yaşam sorumluluğunu üstlenmesini istemesinden değil, aynı zamanda erkeklerin kendi bireysel değerleri ve hatta kimlikleri hakkındaki derin şüphelerin üstesinden gelme temel ihtiyacından da bahsediyorum.” Karst, s. 452.

¹⁰⁴ Arendt, s. 81.

mokrazi de kamusal alan da “özel alan politiktir” de temrin isteyen başlıklar ... Hatta cinsel sözleşme, birçok eleştiriye konu olmasına rağmen hâlâ çok güçlü bir analiz. Kurucu babanın kendisi dışındaki her şeyi, en küçük imkânda açıkça yok saymaya çalışması veya ima ve kinaye yoluyla dışarıda bırakma halleri, modern dünyanın illetlerinden biri olarak karşımıza çıkmaya devam ediyor. Kurucu baba, kendisi gibi olmayanı dışarıda bırakarak kendini inşa ediyor. Dışarıdaki erkek(lik), kadın(lik), cinsel yönelim, cinsel kimlik; kurucu babanın varlık nedenini ve anlamını güçlendirmektedir. Kurucu baba ile koşulsuz yol alan her türlü “farklılık”, bilakis onun güç sepetini zenginleştirmektedir. Bu anlamda anayasa yapımında kadınların sayı olarak artışı, olumlu gibi gözükse de o rolleri devralanların kurucu iktidarla olan ittifak biçimi; o rollerin etkin ve edilgen halleri ve sonuçları elbette önem arz ediyor.

İktidarı sınırlandırma yöntemleri de kurucu babalar tarafından inşa edildi. Kendi güç dengelerini sağlamak ve kendi öz alanlarını muhafaza etmek için. Büyük iktidarlar küçülsün diye değil; büyük iktidarlar rekabet edebilsin ancak birbirinin alanını ihlal etmesin diye yapılan centilmenlik anlaşmasıydı. Ancak farklı karşılaşmalarda farklı sonuçlar ortaya çıkabili. Çıkışı değil ama sonuçları itibarıyla klasik iktidarı sınırlama yöntemleri, buluşma alanlarını, Arendt’in deyimiyle paylaşılan alenileşme mekanlarını çoğaltılabilir. Alenileşme; kendini tanıma, ifade etme ve tanımlama noktasında önem taşır. Alenileşme, metaforik anlamda evden çıkamayan (çıkırsa da yine tüm sorumluluğuyla evde olan/eve ait olan) kadınlar için önemlidir. Ev konforludur veya zorunludur veya tek çaredir veya vazgeçilmez bir değerdir ... Özetle, kimse dışarı çıkmak zorunda değildir. Kaldı ki birçok anayasal düzenlemede ve yargı kararında bu tercih zaten yüceltilir. Ancak asıl mesele ... Evden çıkmak isteyen sadece evdekiler tarafından değil o görünmeyen yüce kurucu babalar tarafından zorla tutulmasının önüne geçmek için nelerin yapılabileceğidir. Bu noktada cinsiyet eşitliği, cinsiyet temelli ayrımcılığın önlenmesi, cam tavan uygulamalarıyla mücadele, seçimlerde kadın kotası gibi araçlar bu süreci kolaylaştırabilir. Ancak karşılaşılan sorunlar hep aynıysa akla Foucault gelmektedir: “Tutumların edebe uygunluğu bedenleri yok eder, sözcüklerin ağırbaşlılığı söylemleri tertemiz yapar¹⁰⁵.” Tertemiz söylemler belki de kirli inşalara yol açıyor ...

105 Foucault, s. 12.

Kaynakça

Acar, Bülent, “Kızlığın Bozulmasıyla Ekonomik Geleceğin Sarsılmasından Doğan Nesnel Zararın Belirlenmesi”, Ankara Barosu Dergisi, 1986/3, s. 356-367.

Akal, Cemal Bali. İktidarın Üç Yüzü, Dost Kitabevi, 2.Baskı, Ankara 2003.

Akkay, Erdem. “Ülkemizde Kızlık Zarı ve Adli Tıp Sorunları”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Yıl 1983, Cilt: 48 Sayı: 1-4, s. 325-333.

Akkaya Kia, Rukiye. “Hukukun Kadına Bakışı: Ergen ve Eşit Olamama Hali”, Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: XIII, S. 1–2 (2009), s. 87-102.

Arendt, Hannah. İnsanlık Durumu, Çevire: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Bodin, Jean. On the Demon-Mania of Witches, Translated by: Randy A. Scott, CRRS Publications, Toronto 1995, <https://ia803003.us.archive.org/12/items/onthedemonmaniaofwitchesjeanbodin1580/On%20the%20Demon-Mania%20of%20Witches%2C%20Jean%20Bodin%20%281580%29.pdf>, erişim tarihi 06.08.2024.

Boucher, Joanne. “Male Power and Contract Theory: Hobbes and Locke in Carole Pateman’s “The Sexual Contract”, Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique, Mar., 2003, Vol. 36, No. 1 (Mar., 2003), pp. 23-38.

Cavendish, Margaret. Yeni Kristal Dünya, Çev. Servin Sarıyer, Karakarga Yayınları, İstanbul 2020.

Dee J. Kelly Law Library, “Introduction: Founding Fathers”, <https://law.tamu.libguides.com/c.php?g=513904&p=3510934>, erişim tarihi 10.05.2024.

Demir, Nazlı Hilal. Feminist Perspektiften Düşünce Tarihinin Köşe Taşları ve İdeal Bir Hukuk Arayışı, Oniki Levha Yayıncılık, İstanbul 2017.

Foucault, Michel. Cinselliğin Tarihi, Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı, İstanbul 2003.

Founders Online, National Archives, “Abigail Adams to John Adams, 31 March 1776,” <https://founders.archives.gov/documents/Adams/04-01-02-0241>. [Original source: *The Adams Papers*, Adams Family Correspondence, vol. 1, *December 1761–May 1776*, ed. Lyman H. Butterfield. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963, pp. 381–383.], erişim tarihi 17.07.2024.

Founders Online/National Archives, “John Adams to Abigail Adams, 14 April 1776,” <https://founders.archives.gov/documents/Adams/04-01-02-0248>. [Original source: *The Adams Papers*, Adams Family Correspondence, vol. 1, *December 1761–May 1776*, ed. Lyman H. Butterfield. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1963, pp. 381–383.], erişim tarihi 17.07.2024.

Hobbes, Thomas. Leviathan, Çeviren: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

Houlihan, Erin C., Support to women constitution makers and gendered constitution-building, International IDEA-Supporting Democracy Worldwide, March 08, 2020, <https://www.idea.int/news/support-women-constitution-makers-and-gendered-constitution-building>, erişim tarihi 18.08.2024.

Irving, Helen. Gender and the Constitution: Equity and Agency in Comparative Constitutional Design, Cambridge University Press, December 2009.

Jürgen Habermas, “Kamusal Alan”, Kamusal Alan, Ed. Meral Özbek, Hil Yayınları, İstanbul, 2005, s.95-102.

Karst, Kenneth L. “Woman’s Constitution”, Duke Law Journal , Jun., 1984, Vol. 1984, No. 3 (Jun., 1984), pp. 447-508.

Koç Başar, Cansu. “Orta Çağ Avrupası’nda Cadı Yargılamaları”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , Cilt: 24, Sayı:2, 2022, s.931-964.

Letters: Erasing mothers from the Constitution will lead us into the denial of reality, Irish Independent, <https://www.independent.ie/opinion/letters/letters-erasing-mothers-from-the-constitution-will-lead-us-into-the-denial-of-reality/a238513634.html>, erişim tarihi 23.06.2024.

Levi-Strauss, Claude. Hepimiz Yamyamız, çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul 2014.

Locke, John. Hükümet Üstüne Bir Tez, çev. Aysel Doğan, İlya Yayınları, İzmir 2010.

McMorrow, Conor. “In Ireland, voters reject referendums on definition of family and recognition of care”, <https://constitutionnet.org/news/ireland-voters-reject-referendums-definition-family-and-recognition-care>, erişim tarihi 05.05.2024.

Mill, John Stuart. Subjection of Women, ISN ETH Zurich, https://www.files.ethz.ch/isn/125502/5050_Mill_Women.pdf, erişim tarihi 01.09.2024.

Millett, Kate. Cinsel Politika, Payel Yayınevi, İstanbul 1973.

Norton, Mary B., “The Constitutional Status of Women in 1787”, 6(1) LAW & INEQ. 7 (1988), pp. 7-15.

Oder, Bertil Emrah. “Anayasada Kadın Sorunsalı: Norm, İçtihat ve Hukuk Politikası”, Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Derleyenler: Hülya Durudoğan/Fatoş Gökşen/ Bertil Emrah Oder/ Deniz Yüksekler, 2. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 195-224.

Padover, Saul K. “The World of the Founding Fathers”, Social Research, Vol. 25, No. 2 (SUMMER 1958), pp. 191-214.

Pateman, Carole. Cinsel Sözleşme, Çeviren: Zeynep Alpar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2017.

Rohrlich-Leavitt, Ruby/ Sykes Barbara/ Weatherford Elizabeth, “Aborijin Kadın: Eril ve Dişil Antropolojik Perspektifler”, (Çeviri: Bürge Abiral), Haz. Rayna R. Reiter, Dipnot Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2016.

Rousseau, J.J. İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul 2010.

Rubio-Marín, Ruth. “Women and Participatory Constitutionalism”, I•CON (2020), Vol. 18 No. 1, pp. 233–259.

Sancar, Serpil. “Türkiye’de Kadın Hareketinin Politigi:Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler, <https://kasaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/34/2013/09/Serpil-Sancar-Turkiyede-Kadin-Hareketinin-Politigi.pdf>, s. 53–109, erişim tarihi 14.06.2024.

Stanton, Elizabeth Cady, Duygu Bildirgesi, Çeviri: Fehmiye Ceren Akçabay, İlayda Tuana Öztunçel, İstanbul Okan Üniversitesi Hukuk Fakültesi, <https://www.okan.edu.tr/hukuk/sayfa/7960/duygu-bildirgesi/>, erişim tarihi: 10.09.2024.

Suteu Silvia/Bell Christine. Women, Constitution making and Peace Processes, UN Women, New York 2018, <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2018/12/series-on-inclusive-peace-processes>, erişim tarihi 07.07.2024.

The Irish Human Rights and Equality Commission, Article 41.2 of the Constitution of Ireland, June 2018. <https://www.ihrec.ie/app/uploads/2018/07/IHREC-policy-statement-on-Article-41.2-of-the-Constitution-of-Ireland-1.pdf>, s. 5-13, erişim tarihi 10.08.2024.

Thompson, S., Hayes/ L., Newman, D. et al. “The Sexual Contract 30 Years on: A Conversation with Carole Pateman”. *Fem Leg Stud* 26, 93–104 (2018).

Trubowitz, Rachel. “The Reenchantment of Utopia and the Female Monarchical Self: Margaret Cavendish’s Blazing World”, *Tulsa Studies in Women’s Literature*, Vol. 11, No. 2 (Autumn, 1992), pp. 229-245.

Tüzüner, Özlem. “Boşanma Açısından Eşle Cinsel Birliktelik Yaşa(ya)mama ve Yargıtay’ın İlgili İçtihatlarının Mukayeseli Aile Hukuku Penceresinden Eleştirilmesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 1, Haziran 2023, s. 393-440.

Weidner, Ernst. “Dünyanın En Eski Kanunnameleri Eski Şarkta Yeni Buluntular”, *Çeviren Hasan Sevimcan, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1950, Cilt: 7, Sayı 1-4, s.379-383.

Yükselbaba, Ülker. “Kadın ve Kamusal Alan: Kadının Kadın Olarak Var Olma Mücadelesi”, *Kadın, Kamusal Alan ve Hukuk*, Editör: Ülker Yükselbaba, Tekin Yayınevi, İstanbul 2017, s. 1-46.